

Strategii ale discursului critic despre postumanism: concepte, direcții, metaistorii

EMANUEL LUPAȘCU

Babeş-Bolyai University of Cluj-Napoca, Faculty of Letters
Corresponding author emails: emanuel.lupascu@ubbcluj.ro

Strategies of Critical Discourse on Posthumanism: Concepts, Directions, Metahistories

Abstract: This study delves into the intersection of post-2000 Romanian criticism and historiography with global theoretical discourses, emphasizing the application of posthumanism in metaliterary contexts. It employs theories of Hayden White, Andrei Terian, and Cary Wolfe to navigate the narrative aspects of the critical imagination, examining how posthumanism is manifested in recent discourse in terms of its historical, ideological, and methodological dimensions. The research includes a diverse range of sources, such as the anthology *Posthumanism*, literary historical chapters by Mihai Iovănel, academic articles by Bogdan Vișan and Andrada Strugaru, and monographs by Radu Vancu. This exploration reveals that these sources mostly align with contextualist arguments, tracing a literary and metaliterary historical trajectory structured by liberalism, as well as by elements of radicalism and conservatism. The articles, essays, book chapters, and monographs cited here often approach these ideas with an empathetic stance towards theoretical adaptation. By utilizing Cary Wolfe's analytical framework, the study identifies a dominant trend of humanist posthumanism and posthumanist humanism influencing critical perspectives. However, it also highlights a lack of studies that fully acquire posthuman(ist) epistemologies and protocols as they are manifested in Western academia and activist fields.

Keywords: Posthumanism, Romanian Literary Criticism, Historiography, Critical Imaginary, Metahistory, Ideological Analysis.

Citation suggestion: Lupașcu, Emanuel. "Strategii ale discursului critic despre postumanism: concepte, direcții, metaistorii." *Transilvania*, no. 2 (2024): 9-19.
<https://doi.org/10.51391/trva.2024.02.02>.

Articolul de față își propune să identifice, analizeze și evalueze raporturile dintre critica și istoriografia românească de după 2000 și „industria teoretică globală”¹. Mă voi concentra pe modul în care *postumanismele* au fost instrumentalizate în diferite discursuri metaliterare, urmărind analiza imaginarului critic și maniera în care se realizează „efectul de explicație” a diferitelor practici curente cu privire la utilizarea conceptului desemnat. Din punct de vedere teoretic, lucrarea mea se fundamentează pe „analiza structurii profunde a imaginației istorice”, elaborată de Hayden White (*Metahistory*, 1973)², analiză care relevă configurația metaistorică a unei narațiuni. Un demers premergător de la care îmi revendic atât viziunea, cât și instrumentele analitice este studiul lui Andrei Terian dedicat reprezentării

1. Vezi Gabriel Rockhill, „The CIA & the Frankfurt School's Anti-Communism”, *Los Angeles Review of Books*, „The Philosophical Salon” (June 27, 2022). <https://thephilosophicalsalon.com/the-cia-the-frankfurt-schools-anti-communism/>. Aceași idee a unei teorii critice de stânga depolitizate o remarcă și Daniel Clinci cu referire la unele studii postumanite. Vezi Daniel Clinci, „Crossing Paths: The Case for an Eco-Critical Posthumanism”, *Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory* 9, nr. 2 (2023): 120-135.

2. Hayden White, *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe* (Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press, 1973), 2.

comunismului în istoriografiile publicate după 1990, din volumului *Beyond the Iron Curtain. Revisiting the Literary System of Communist Romania* (2021).

Configurația metaistorică a imaginarului critic

White explică în studiul său aplicat conștiinței istorice din secolul al XIX-lea că „efectul de explicație” se articulează într-un text istoric după combinația a trei elemente de poetică discursivă: 1. argumentul formal (formism, organicism, mecanicism, contextualism), 2. arhetipurile de intrigă (idila, comedia, tragedia, satira), și 3. tacticile ideologice (anarhism, conservatorism, radicalism, liberalism). Doar că stilul istoriografic nu se compune dintr-o „combinație infinită”, ci printr-o corespondență cu alți patru tropi ai limbajului poetic (metaforă, sinecdocă, metonimie, ironie)³. Demersul din *Metahistory* este asumat formalist pentru că nu are ca obiectiv evaluarea relațiilor cu caracter istoric, ci investigarea componentelor structurale ale acestora⁴. Andrei Terian observă inconsistențele teoriei lui White și critică asocierea mecanică între elementele poetice, plecând de la întrebarea dacă suprastructura istorică este doar o extensie a substructurii metaistorice⁵. Analizând istoriile literare scrise de Nicolae Manolescu, Eugen Negrici și de Marian Popa, criticul arată că „there are many cases in which the authors’ attitude contradicts what they consider to be the «logic» of historical processes”⁶. Prin urmare, nu există doar o discontinuitate între explicațiile mecanismelor metaistorice și istorice la White și practica metaliterară, ci chiar o sumă de contradicții interne pe care se construiesc explicațiile și stilurile individuale:

„[I]t is precisely the autonomy of the two planes (that of the characters and that of the narrator; or, in the case of history: the ideology as «logic» of historical evolution, on the one hand, and the attitude towards this evolution, on the other hand) that explains why, in some of the most important Romanian literary histories published after 1990, the same model of historical evolution takes the form of divergent metahistorical scenarios”⁷.

În acest context, eroarea lui White este corectată de Terian prin introducerea unei categorii suplimentare în schema elementelor poetice, una referitoare la *perspectivă*, definită ca raport între sistemul de valori al autorului și diacronia evenimentelor consemnate (perspectiva empatică, antipatică, apatică, patetică)⁸.

Aleg această abordare a narativității *imaginarului critic* („o configurare a unor unități simbolice într-o anumită structură, de către un critic, în cadrul unei practici discursive specifice”⁹) pentru că îmi permite să analizez și să inventariez pozițiile critice cu privire la utilizarea termenului de postumanism față de sistemul literaturii române recente. Această poziționare este dublă: în primul rând, e important cum privesc criticii postumanismul în acord cu logica literaturii contemporane, adică legăturile îngemănate între obiectivele unui subdomeniu de cercetare (*posthumanism, animal studies*) și imaginarul producției artistice, care, uneori este un vehicul al ideilor postumaniste¹⁰, ca simptom al unui import de teorie occidentală. În al doilea rând, importanța unui asemenea demers derivă și din deosebirea dintre un discurs critic care legitimează literatura „postumanistă” (sau, în varianta lui Iovănel, „dispersia postumană”) și discursul care utilizează metodologic această teorie, ca instrument conceptual și analitic

3. Ibid., 31.

4. Ibid., 4.

5. Andrei Terian, „Representing Romanian Communism: Evolutionary Models and Metanarrative Scenarios”, în *Beyond the Iron Curtain. Revisiting the Literary System of Communist Romania*, ed. Ștefan Baghiu, Ovio Olaru, Andrei Terian (Berlin: Peter Lang, 2021), 26.

6. Ibid., 39.

7. Ibid., 40.

8. Ibid.

9. Andrei Terian, „Arheologul și alchimistul. Despre imaginarul critic”, în *Critica de export: teorii, contexte, ideologii* (București: Editura Muzeului Literaturii Române, 2013), 63.

10. „Posthumanism is here defined as a critique, both of an essentializing conception of human nature, and of human exceptionalism, and is generally characterized by discourses of the dissolution or blurring of the boundaries of the human, whether conceptual and philosophical (as in the ‘decentering’ of the human in 20th-century structuralist and poststructuralist thought) or scientific and technological (as in biotechnologies, genetics and cybernetics).”, Jeff Wallace, „Literature and Posthumanism”, *Literature Compass*, nr. 7-8 (2010): 692–693.

de studiu al literaturii¹¹. De pildă, în articolul despre postumanism și poezia română contemporană, am investigat coordonatele comune între postumanismul critic și imaginarul poetic al unor autori precum Gabi Eftimie, Ioan Coroamă, Nóra Ugron sau Mihók Tamás¹² (un discurs legitimator pentru o direcție recentă), în timp ce în „Postumanul ca *world literature*. Cazul SF-ului românesc interbelic” am angajat o critică postumanistă a unor romane care vehiculează ideologii reacționare și conservatoare prin formule aparent progresiste, precum cele ale literaturii științifico-fantastice¹³ (un discurs orientat metodologic).

Însă, un alt set de problematizări o ridică așa-zisa „așumare” a metodologiei într-o practică istoriografică ori critică. Dându-l exemplu pe Ion Bogdan Lefter citat de Nicolae Manolescu, Terian discută acest fenomen tangențial cu privire la „critica postmodernă”, ca pe o practică ce își dezvăluie întotdeauna intențiile și pozițiile în raport cu fenomenul literar studiat. E necesar ca structura conceptuală să fie prezentată ca atare sau chestionată (auto)reflexiv pentru a satisface cea de-a doua accepțiune a „criticii postumaniste”? Sau este suficientă „intenționalitatea” criticului de a opera într-un anumit orizont conceptual și ideologic? Sigur că această autoreflexivitate metodologică sau adeziunile declarate la o idee sau alta față de literatură nu certifică în mod mecanic o aderență fără rest la aceste partizanate. I. B. Lefter își asumă o lectură de pe poziții postmoderne a modernității literare românești, „[n]umai că, apropiindu-ne mai mult de meandrele concretului, ne e greu să spunem în ce ar putea consta caracterul «postmodern» al lucrării lui”¹⁴. E suficient să credem „pe cuvânt” un critic atunci când folosește un concept sau o metodă sau trebuie să ne angajăm într-o „hermeneutică” a mecanismelor ideologice și retorice care stau la baza „efectului de explicație”? Citit printre rânduri, răspunsul lui Terian este negativ și sugerează tocmai un angajament (auto)critic față de declarațiile sau adeziunile conceptual-metodologice, adică presupune o delimitare între intenția conștientă și cea articulată în text¹⁵.

Fiind vorba de postumanism în studiile literare, utilă mi se pare schema dezvoltată de Cary Wolfe în *What is Posthumanism?* (2010), în care menționează doi parametri esențiali ai protocoalelor evaluative din punct de vedere disciplinar. Este vorba 1. de relațiile externe cu umanismul/antropocentrismul și 2. de disciplinaritatea internă/externă a umanismului/antropocentrismului. Astfel, iau naștere cele patru cadrane cărora le corespunde „umanismul postumanist”, „postumanismul umanist”, „umanismul umanist” și „postumanismul postumanist”¹⁶. Dincolo de ridicolul formulărilor excesive (simptom al crizei istoricității, pe care Jameson îl diagnostica cu privire la dezbaterea dintre Georg Lukács și Bertolt Brecht¹⁷), utilitatea diagramei lui Wolfe constă în faptul că admite că nu există un singur „postumanism” ca școală unificată de o singură ideologie și metodă, ci o „constelație” de postumanisme (Scot Barnett), care redefinieste câmpul disciplinar explorând conceptele prin diferite exemple și studii de caz¹⁸. Cu alte cuvinte, schema lui Wolfe nu implică doar ideea că „[t]oday's posthumanisms have effectively absorbed

11. Aceeași deosebire o face și Terian în ceea ce privește „critica postmodernă”. Vezi Andrei Terian, *Teorii, metode și strategii de lectură în critica și istoriografia literară românească de la T. Maiorescu la E. Lovinescu: o abordare comparativă* (București: Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2013), 20-21.

12. Emanuel Lupașcu, „Postumanismul și poezia română contemporană”, *Transilvania*, nr. 6-7 (2022): 44-57.

13. Emanuel Lupașcu, „Postumanul ca *world literature*. Cazul SF-ului românesc interbelic”, *Transilvania*, nr. 11-12 (2022): 35-44.

14. Terian, *Teorii, metode și strategii de lectură*, 20.

15. „We are concerned here, of course, with the intention realized in the work; it need not coincide with the writer's conscious intention.”, Georg Lukács, „Ideology of Modernism”, în *The Critical Tradition: Classic Texts and Contemporary Trends*, ed. by David H. Richter (New York: Bedford/St. Martin's, 2007), 1219.

16. „We may now, then – to move toward a conclusion – suggest a more overarching schema in which such a procedure might be called «humanist posthumanism,» locating itself at one corner of a plane, in which the Y axis denotes external relations (-/+ humanism/anthropocentrism) and the X axis denotes internal disciplinarity (-/+ humanism/anthropocentrism). Such a schema is not meant to be exhaustive, of course, merely indicative; nor does it preclude recognizing that the desirability of a given position in such a schema must be contextualized.”, Cary Wolfe, *What is Posthumanism?* (London: University of Minnesota Press, 2010), 124.

17. „For the moment, suffice it to observe that neither of these sets of contradictions can be fully understood unless they are placed within the broader context of the crisis of historicity itself and numbered among the dilemmas that dialectical criticism faces when it tries to make ordinary language function simultaneously on two mutually exclusive registers: the absolute (in which case realism and modernism tend towards timeless abstractions like the lyric or the comic) and the relative (in which case they inevitably revert to the narrow confines of an antiquarian nomenclature, whose use is restricted to specific literary movements in the past).”, Fredric Jameson, „Reflections on the Brecht-Lukács Debate”, în *The Ideologies of Theory* (London & New York: Verso, 2008), 436.

18. Scot Barnett, „Perspectives on Cultural and Posthumanist Rhetorics”, *Rhetoric Review*, vol. 38, nr. 4 (2019): 393.

the various strands of humanism they critique¹⁹, ci și o distincție între „conventional frameworks used in activism as a retrograde approach” și „[the] more radical posthumanist approaches²⁰”.

Reprezentând postumanismul: continuități și rupturi

În paginile care urmează voi analiza cum se articulează *postumanismul* în imaginarul critic din ultimul deceniu, utilizând instrumentarul conceptual pe care l-am dezvoltat pe linia Hayden White – Andrei Terian – Cary Wolfe, pe un eșantion format din antologia *postumanismul* (publicată în 2019), *Istoria literaturii române contemporane*, de Mihai Lovănel și un număr redus de articole publicate de Bogdan Vișan, Andrada Strugaru sau Mihnea Bâlici. Având în vedere că lucrez cu mai multe nume de critici și istorici literari, deci cu o pluralitate de imaginare critice ireductibile la una sau mai multe combinații de modele ideologice, asumări metodologice sau tipuri de argumente, nu voi analiza fiecare text în parte, ci le voi grupa pe acestea în funcție de tiparul dominant, având precauția constantă de a face comentarii adiționale acolo unde nuanțele o cer. Voi discuta, deci, fragmente ale „gândirii postumaniste” autohtone în rețea cu nodurile teoretice globale. Trebuie menționat că mă interesează mai mult întâmpinarea ideilor „filosofice”/„ideologice” și mai puțin judecățile estetice cu privire la literatura de după 2010, de vreme ce toate dezbaterile despre „postumanismul poetic” se duc, mai degrabă, în absența obiectului literaturii.

Volumul colectiv *postumanismul*, coordonat de Alex. Ciorogar în 2019 la Editura Tracus Arte²¹ este rezultatul dosarului tematic găzduit de revista *Vatra* cu doi ani înainte. El strânge o serie de eseuri ale scriitorilor (critici, poeți, prozatori, profesori universitari, filosofi – adică toți din câmpul extins al „umanișoarelor”) care au contribuit la dezbaterile termenului de postumanism în cultura română, „o discuție importantă și necesară pentru științele umaniste de la noi”, cum remarcă Radu Vancu pe coperta 4. Cartea, la fel ca subiectul ei, a fost primită atât cu entuziasm, cât și cu critici exigente. Mihnea Bâlici consemnează într-un loc că „antologia se limitează la a sublinia, o dată, necesitatea unei sincronizări superficiale cu noile mutații epistemologice internaționale și, a doua oară, un bricolaj conceptual (util până la un punct) cu scopul de a descrie experimentele literare ale contemporaneității.”²² La momentul respectiv, totuși, răspunsurile la anchetă semnalau o încercare euristică de a depăși eticheta postmodernismului, deja contestată atât de comunitatea academică internațională (vezi studiul lui Jeffrey Nealon despre post-postmodernism²³), cât și de generația douămiistă în cazul spațiului românesc. Prin urmare, un punct de plecare în analiza mea îl ocupă „evoluția” istorică de la postmodernism la postumanism, așa cum o reprezintă discursiv/conceptual criticii în volum. Asimilarea postumanismului în recente dezbateri depinde de felul în care decupajul teoretic se prezintă ca excentric și/sau familiar în raport cu tradiția deja existentă. Ca să explice „rutele” teoriei literare în peisajul cercetării din postcomunism, Oana Fotache argumentează că „[m]otivele pentru a selecta un discurs inovator sau altul pot să țină fie de excentricitatea de care am vorbit deja, fie, dimpotrivă, de un decupaj care să pună în valoare elementele de familiaritate.”²⁴

Aici, ar trebui menționat că raportarea la postmodernism este de două feluri: postumanismul este fie o continuare a ideilor postmoderne, fie este un sistem filosofic cu totul nou, grație dezbaterilor în jurul biotehnologiilor, al cyborgilor sau al distopiilor anihilării umane. Pentru câțiva autori, deci, epoca pulverizării metanarațiunilor nu s-a încheiat încă, ci își continuă proiectul demantelării subiectului cartezian. Lecția dizolvării metanarațiunilor legitimizează *apud* Lyotard sau descentralizarea sistemelor metafizice *apud* Derrida au fost absorbite ineluctabil de către postumanism. Despre „moartea omului” și dizolvarea umanismului raționalist (devenite astăzi truisme) vorbea și Mircea Cărtărescu în capitolele despre condiția postmodernă din teza sa de doctorat din 1999 (moment în care disciplina postumanismului se coagulase în calitate de „câmp discursiv” la nivel internațional): „«Devalorizarea valorii supreme» se exprimă prin «moartea lui Dumnezeu» și a omului (ca ființă ideală, sublimă,

19. Ibid., 394.

20. Eva Giraud, „The «posthumanists». Cary Wolfe and Donna Haraway”, in *The Routledge Handbook of Vegan Studies*, ed. by Laura Wright (Abingdon: Routledge, 2021), 54.

21. Alex Ciorogar (coord.), *Postumanismul* (București: Tracus Arte, 2019).

22. Mihnea Bâlici, „Postumanismul românesc”, *Vatra*, nr. 5 (2019): 33.

23. Jeffrey T. Nealon, *Post-postmodernism, or, The cultural logic of just-in-time capitalism* (Stanford: Stanford University Press, 2012).

24. Oana Fotache, Magda Răduță, Adrian Tudurachi, „Seducția excentricității. Inovația în importul teoretic din spațiile marginale”, în *Dus-întors. Rute ale teoriei literare în postmodernitate*, editată de Oana Fotache, Magda Răduță, Adrian Tudurachi (București: Humanitas, 2016) (ebook).

atemporală, ca rațiune pură) în același timp. Abia o dată cu sfârșitul iluziilor despre om apare posibilitatea libertății adevărate²⁵. *Liberalismul* pare să fie structura ideologică a argumentelor, dat fiind faptul că se înregistrează o evoluție, un continuum între cele două momente culturale. În acest sens, Paul Cernat are parțială dreptate atunci când afirmă că postumanismul este doar un „postmodernism radical”²⁶ – însă, *nota bene*, cel din urmă, în unele variante ale sale, susține un relativism anti-fundaționalist incompatibil cu teoria postumană²⁷. Și Daniela Petroșel împărtășește viziunea continuității celor două paradigme, nuanțând totuși relația dintre cele două ca nefiind mecanic-liniară, ci de o natură complexă, compozită și, uneori, contradictorie:

„Aș evita enunțarea unei relații cauzale directe, spunând că postumanismul este copilul postmodernismului. [...] Aș vedea în schimb serii de influențe reciproce, într-o societate postbelică, postmodernă și incipient postumană, care a descoperit cibernetica și puterea/democrația/incoerența informației: criza reprezentării (despre care vorbește Baudrillard), ancorată în dezvoltarea noilor medii, fluxul de informații care a dus la lipsa de adâncime (*depthlessness*, Frederic Jameson) a lumii postmoderne, compresia spațiu-timp (David Harvey) sau o temporalitate fără nuanțe, redusă la un prezent perpetuu”²⁸.

Totuși, o astfel de percepție tributară *contextualismului*, nu ține cont nici de preschimbările Capitalului de după anii 2000, nici de realitățile social-economice și politice ale României postcomuniste. O astfel de explicație pune cauza culturală deasupra factorilor economici. Tot aici merită menționată și intervenția lui Aurel Codoban care deschide o discuție istorică mai largă asupra concepțiilor filosofice din secolul al XIX-lea și al XX-lea în care „Omul” este descentralizat sau pus sub semnul întrebării. Important e că autorul trasează o filiație, un „aer de familie” a postumanismului cu psihanaliza freudiană, Foucault, structuralismul, ceea ce înseamnă că astfel de atitudini există deja incipient în istoria ideilor, ea doar delimitându-se disciplinar odată cu studiile postumaniste: „Copernic ne-a spus că pământul nu e în centrul sistemului solar, Darwin ne-a spus că nu diferim de animale, iar Freud, la rândul lui, ne-a spus că nu conștiința este centrul vieții psihice. [...] Să ne mirăm că urmează postumanismul?!”²⁹ Bogdan Vișan discută în articolul său posibilele puncte de intersecții între metamodernism și domeniile postumanului. Logica contemporanului este definită în termeni de „continuum cultural cu alte structuri mai vechi sau mai noi (sensibilitatea postmodernă și sensibilitatea postumană, de pildă)”³⁰. Nuanțat în încercarea de a contracara criteriul generațional adeseori utilizat de istoriografia locală, Vișan articulează un pattern organicist la rândul său, văzând succesiunea generațiilor mai degrabă ca un continuum plin de contradicții și de reforme subtile, decât ca rupturi radicale de poetică. Apelând la „oscilația metamodernului”, conchide că „poezia ambelor generații, douămiistă și postdouămiistă, ca interrelaționând într-un angrenaj comun în care coexistă contrarii, motiv pentru care mizez pe un continuum transgenerațional în detrimentul segmentărilor generaționale”³¹.

Pe de altă parte, există formula *radicalismului* în modul în care Radu Vancu explică postumanul ca „eșec evident al umanismului modernității”³². Ideea că postuman(ism)ul ar putea oferi o alternativă mai eficientă la umanismul modern rezonază cu noțiunea progresistă de a căuta schimbări transformatoare în înțelegerea și interacțiunea noastră cu lumea. Explicația lui pentru emergența noilor teorii e de natură *organicistă*: modernitatea construită pe o ideologie a purității (sociale, rasiale, politice, literare) a creat o serie de anticorpi, de atitudini contrare, care coexistă cu cele dintâi. Astfel, exemplul pe care îl dă

25. Cărtărescu, *Postmodernismul românesc* (București: Humanitas, 2010), 21.

26. Paul Cernat, „Postmodernismul radical”, în *Postumanismul*, 189-192: „În opinia mea, postumanul și postumanismul țin de aceeași (deja) veche paradigmă – sau epistemă – a postmodernului, pe care o radicalizează pe direcția hibridizărilor identitare și ale emancipărilor aferente.” Cf. Yigru Zeltel, „Postumanistii”, 140.

27. Rosi Braidotti, *Postumanul*, trad.: Ovidiu Anemțoaicea (București: Editura Hecate, 2016), 245: „Subiectul postuman nu este postmodern pentru că nu se bazează pe niciuna dintre premisele antifundaționaliste. Și nici nu este poststructuralist pentru că nu funcționează în cadrul turnurii lingvistice sau al altor forme de deconstrucție”. Cf. Francesca Ferrando, *Philosophical Posthumanism*, preface by Rosi Braidotti (London: Bloomsbury Academic, 2019), 24-26.

28. Daniela Petroșel, „O post/stare a umanismului”, în *Postumanismul*, 57.

29. Aurel Codoban, „Omul în postumanism”, în *Postumanismul*, 98-99.

30. Bogdan Vișan, „Este postumanismul un metamodernism? Convergențe și divergențe în poezia română contemporană”, *Transilvania*, nr. 5-6 (2023): 45.

31. *Ibid.*, 43.

32. Radu Vancu, „Postumanul. Mic manual de întrebuințare”, în *Postumanismul*, 67.

Vancu – dadaismul ca moment în (pre)istoria postumanismului – demonstrează că imaginarul critic are la bază credința că literatura este un proces organic, strâns legat de transformările macrostructurale de tip social, economic și politic, ce pot da naștere unor fenomene doar în aparență paradoxale. Același radicalism poate fi citit și în atitudinile Cristinei Diamant din eseu „Ce sperăm că va fi postumanul”, în care discută despre necesitatea unei schimbări fundamentale și despre depășirea perspectivelor umaniste tradiționale. Tema transformării radicale a societății și a naturii umane prin postumanism reflectă o viziune radicală asupra istoriei și a viitorului. Ea propune o rupere de epistemologia umanistă, suspectată de esențialism, pentru a putea gândi noul concept de „postuman”:

„Desigur, a fi om și a fi umanist nu pot fi echivalente, așa că poți fi postumanist și să dorești depășirea perspectivei umaniste fără să simpatizezi cu ideea postumanului, dar atunci ai o atitudine mai degrabă modernistă decât postmodernistă. Să te temi să te «rupi» de sensurile pe care le poate actualiza «a fi om» poate fi suspectat de un esențialism nerecunoscut.”³³

Printre rânduri, putem citi și retorica „crizei” umanioarelor și a modurilor în care conceptualizăm realitatea, însă acest mod de a citi postumanul ca o ruptură inconturbabilă față de uman și umanism pare o viziune prea puțin titrată în raport cu ideea continuității la care aderă cei mai mulți autori prezenți în volum.

Infrastructuri ideologice ale discursului critic

Un exemplu interesant este construcția imaginarului critic în *Istoria literaturii române contemporane: 1990-2020*, scrisă de Mihai Iovănel, pentru că instrumentează, pe rând, când *liberalismul*, evoluția prin reforme a literaturii, când *radicalismul*, ca formă de progres prin succesiunea „rupturilor”. Criticul afirmă în cuvintele introductive ale volumului istoriografic că practica lecturii relevă că poetici literare diverse sunt practicate diferit de generații distincte de scriitori. Cu alte cuvinte, criteriul generațional – la care nu renunță cu totul, după cum vom vedea – devine inoperabil de vreme ce „mobilitatea formelor literare este transgenerațională”³⁴, optând pentru *realism* ca „raportare [a] scriitorilor la realitate printr-un set de convenții teoretice, retorice etc.”³⁵ În perspectiva criticului douămiist, motorul evoluției literaturii îl reprezintă „punctele de rezistență”, cu care scriitorii negociază din punct de vedere tematic și stilistic. Doar că logica din spatele procesualității istorico-literare este dialectică și euristică, bazat pe identificare, iar apoi pe „încercare și eroare”³⁶. Cât despre „dispersia umană”, ea reprezintă consecința istorică a tehnologiei comunicațiilor tot mai abundente și care pulverizează referințele pur literare, deschizând calea unor absorbții din *pop culture* (cu alte cuvinte, departajarea dintre generații se realizează în baza unui criteriu legat de intertextualitate și intersecția multiplelor medii semiotice):

„Dacă poetul postmodern tipic era studentul la Filologie, dacă minimaliștii douămiști erau de regulă proletari intelectuali atacând sistemul de la margine, poetul postuman poate fi reprezentat prin figura hipsterului – individ integrat nativ în cultura digitală, care însă explorează și integrează ecologic diverse straturi culturale predigitale, «arhaice» în raport cu ceea ce este contemporan.”³⁷

Dezavantajul acestui capitol din *Istoria...* sa este tocmai lipsa contextualismului (care nu lipsește ca matrice explicativă din celelalte părți ale „evoluției literare” sau ideologice), lucru pe care i-l reproșează și Adriana Stan³⁸, carențe care îl duc pe drumul reducăționismului și al lipsei de nuanță. E motivul pentru care Iovănel înțelege postumanismul ca valori umaniste, etice, codificate într-un limbaj modulat de

33. Cristina Diamant, „Ce sperăm că va fi postumanul?”, în *Postumanismul*, 49.

34. Mihai Iovănel, *Istoria literaturii române contemporane: 1990-2020* (Iași: Polirom, 2021), 11.

35. Ibid.

36. Ibid., 274.

37. Ibid., 618.

38. „În schimb, în ceea ce privește paradigma postumană manifestată în poezia românească din a doua jumătate a anilor 2000, lipsește tocmai situarea, într-un context internațional contemporan de data aceasta. Altfel, strict sub aspectul lecturii de text, Mihai Iovănel oferă aici cele mai comprehensive, plastice și inteligibile interpretări ale acestei poezii de foarte multe ori neinteligibile, chiar dacă o anumită delectare venită din gustul său personal pentru euristică (pusă greu la încercare în acest caz) îl împiedică să dea întotdeauna verdicte valorice ferme (comparativ cu mișcările poetice anterioare)”. Adriana Stan, „Arheologii ale prezentului în *Istoria literaturii române contemporane: 1990-2020*”, *Transilvania*, nr. 7-8 (2021): 65. Vezi și Christian Moraru, „Literary Historiography as Event: Mihai Iovănel’s History of Contemporary Romanian Literature: 1990-2020”, *Transilvania*, nr. 7-8 (2021): 1-13.

experiența digitală. În cartea sa despre *Philosophical Posthumanism*, Francesca Ferrando amendează „exotismul” tehnologic pentru care unele forme discursive mainstream au importat teoria postumană³⁹. Următorul pas al criticii și al teoriei literare este să depășească viziunea tehnocentrică asupra paradigmei postumane topite în pasta poeziei contemporane și să ia în calcul discuțiile pe marginea subiecților marginalizați, sexualizați și/sau rasializați.

Corelând cele două patternuri ideologice identificate până în acest moment (*radicalismul și liberalismul*) cu perspectiva imaginarului istoric, putem observa predominanța perspectivei empatice (sau, cel mult, apatică), printr-o identificare între sistemul de valori al autorului cu cel al teoriei importate. Cum am spus și mai sus, acest sistem de valori este dictat de partizanatul ideologicului/heteronomiei în detrimentul autonomiei esteticului⁴⁰. Însă, există cazuri – ce-i drept, mult mai reduse ca număr – în care postumanismul este privit nu doar critic, ci și zeflemitor. Perspectiva antipatică se suprapune, până la un punct, cu conservatorismul, în termenii lui White, reacții pe care le-aș trece în contul unui refuz al „post-ismelor”, decât al unei antipatii față de literatura care împărtășește viziuni comune cu teoria. Astfel, cel mai caustic text anti-postumanist este cel semnat de Laurențiu Malomfălean, care persiflează inerția nominalistă, fără a cunoaște prea bine conținuturile pe care le critică. De pildă, autorul se întreabă „[d]e ce nu ar ține dezvoltarea tehnologică tot de o formă de umanism, de împlinirea idealurilor iluministe?”⁴¹, nediferențind între transumanism și postumanism, numindu-l pe cel din urmă, într-o notă persiflantă nejustificată, „prost-umanism”⁴². La antipod, se regăsesc eseurile scrise de Doru Pop și Alex. Cistelean, care aduc argumente solide în critica lor. Pop afirmă că e inuman să discutăm despre revoluții biotehnologice și de cyborgi, de vreme ce în România există încă exemple de sub-uman: „Cazul copiilor de la Berevoești, ținuți în captivitate aidoma unor animale devine strident când este pus în oglinda discursului unui fost parlamentar «postuman» care cerea recunoașterea delfinilor ca ființe cu drepturi legale și cu statut de creaturi non-umane.”⁴³ În primul rând, mi se pare imprudent să plasăm tehnologia în miezul problemei postumanismului și să trecem cu vederea proiectul de decosnucție a „Omului” care permite astfel de contexte dezumanizante. În al doilea rând, oricât de paradoxală e coexistența celor două evenimente consemnate, face parte din natura contradictorie a capitalismului distribuit inegal de-a lungul sistemului-lume și dă seama de o modernitate nîncheiată⁴⁴ pentru contextul actual din România sau alte țări (semi)periferice.

39. „Recently, Posthumanism is attracting a lot of attention and becoming mainstream. If this growing interest offers precious opportunities for dialogue and collaborations, one of the problems with Posthumanism entering fields that have historically been responsible for perpetrating traditional structures of power is evident in those thinkers who embrace the «exotic» differences, such as robots, biotechnological chimeras, and clones, without addressing the differences embedded within the human realm (the human «others,» as emphasized by post-humanism) and planet Earth (the nonhuman «others,» as emphasized by post-anthropocentrism).”, Ferrando, *Philosophical Posthumanism*, 117-118. Vezi și pagina 214: „These types of scholars generally approach the machinic difference through hegemonic genealogies, without taking into account the studies on the differences developed from the human «margins,» to quote bell hooks (1984), such as feminism or critical race studies, among others”.

40. În lipsa sistematizării și a gramaticalizării sub formă omogenă, autonomia esteticului a supraviețuit până în extrema contemporaneitate, mai mult ca un simulacru decât ca o realitate a discursului literar, cu atât mai mult cu cât este perpetuată la nivelul învățământului preuniversitar, vertebrat la rândul lui pe un canon estetic ce originează în dogma autonomistă. Simptomatice pentru reticența crescândă în mediul cultural față de autonomia esteticului sunt articolele: Iulian Bocai, „Recviem pentru autonomia esteticului”, în *Eseuri* (București: Tracus Arte, 2023), 40-58; Cosmin Perța, „Iluzia autonomiei esteticului”, *literomania*, 15 ianuarie, 2022, <https://www.literomania.com/iluzia-autonomiei-esteticului/> [consultat la data de 30 decembrie 2023]; Vasile Mihalache, „Împotriva suprematismului estetic. O perspectivă postumanistă”, în *Post/h/um. Jurnal de studii (post)umaniste*, <https://posthum.ro/blog/vasile-mihalache-impotriva-suprematismului-estetic/> [consultat la data de 30 decembrie 2023] care au stârnit valuri de discuții pe rețelele de socializare, ceea ce demonstrează că atacurile la adresa așa numitei arte pentru artă este încă un punct nevralgic al percepției colective asupra funcției literaturii.

41. Laurențiu Malomfălean, „Post-ism”, în *Postumanismul*, 86.

42. Ibid., 87.

43. Doru Pop, „Înainte de postumanism, ar trebui să descoperim umanismul”, în *Postumanismul*, 65.

44. Într-un alt articol am formulat o ipoteză privitoare la „modernitatea incompletă”, „singulară” în ceea ce privește spațiul românesc (social și cultural). Vezi Emanuel Lupașcu, „Metamodernismul în teorie și în practică. Pentru o conceptualizare a modernității singulare în câmpul literar românesc”, *Transilvania*, nr. 5-6 (2023): 24-34.

Despre umanismul refulat sau internalizarea disciplinară

Din aceste motive și din altele, pentru care nu mai avem spațiu de analiză⁴⁵, tiparul metodologic și ideatic al structurilor conservatoriste este cel al *umanismului umanist*, în termenii lui Cary Wolfe, adică prioritizează omul în discuțiile despre social, economic și politic, urmărind cum evoluția și emanciparea gândirii pot fi trecute în beneficiul speciei noastre. Chiar și atunci când vorbim de probleme omologate în câmpul postumanismului (criza climatică, protezarea tehnologică etc.) ele nu trec de bariera utilitarismului (criza climatică trebuie rezolvată pentru prosperarea speciei noastre). Dar cea mai importantă masă a textelor se înscrie fie în categoria postumanismului umanist, fie în cea a umanismului postumanist. Pentru a le putea delimita mai bine, voi spune că dacă în cazul primei categorii e vorba de teme postumane tratate printr-o tăietură umanistă (recunoașterea excepționalității și raționalității umane), în cel de-al doilea caz internalizarea achizițiilor filosofice (non-umanul, teoria actor-rețea, critica antropocentrismului) e subordonată viziunii umaniste. Din punctul meu de vedere, încă nu se poate vorbi despre o categorie a postumanismului postumanist – căreia i s-au adus obiecții în ce privește exemplificarea prin autori internaționali⁴⁶ – de vreme ce nu există un studiu sau volum care să abordeze, în primul rând, umanismul așa cum a fost el instrumentalizat în cultura română. Cel mai bogat areal, cel al umanismului postumanist, poate fi cel mai ușor exemplificat de cazul lui Radu Vancu, extinzându-se dincolo de eseul publicat în volumul colectiv. Chiar și acolo, critica anti-umanului, a problemelor ecologice ori a ideologiilor purității (nazismul și comunismul) și non-umanul erau subordonate unor imperative etice pur umaniste. Pentru el, postumanul este o platformă „de proiectare a valorilor reale ale umanului (empatia, compasiunea, solidaritatea, așa cum am spus mai sus) asupra non-umanului.”⁴⁷ Același crez este titrat și în *Elegie pentru uman: o critică a modernității poetice de la Pound la Cărtărescu*⁴⁸ (2016). Lectură poeziei moderniste și postmoderniste o fundamentează pe un conceptul de enantiodromie preluat din psihanaliza jungiană. Dacă modernismului îi incumbă o atitudine anti-umană (atenție, nu și anti-umanistă!), care și-a dorit din răspuțeri să evacueze figura omului din literatură (cazul poeziei pure, a celei ermetice sau, *grosso modo*, a poeziei abstracte), postmodernismului îi revine sarcina de a reabilita figura umană⁴⁹, cu sensibilitatea și cu problemele sale contemporane. Lectura „postumană” a modernității poetice a lui Radu Vancu are intenția de a recupera afecte și atitudini umane *par excellence*: simpatia, empatia, co-agențialitatea, instrumentalizându-le în cele patru tipologii literare (confesivi, sacrali, corporali, maximaliști), pierdute în modernism și recuperate de către postmodernism. Reinvestirea criticii cu o profundă dimensiune etică, empatică, nu doar că este posibilă, ci e dezirabilă, fără a ataca principiile estetice, stilistice, formaliste. Cu toate acestea trebuie subliniat faptul că Vancu se distanțează evident de postumanismul „ortodox”, rămânând un *umanist* convins: în luările sale de poziție apasă pedala *umanismului* din post-*umanism*, ceea ce lezează ideile postantropocentrice. Așa cum se poate observa, accelerarea atitudinii etice și recuperarea fragmentelor de umanitate pulverizate de catastrofe precum Gulagul sau fenomenul Auschwitz îl fac pe critic un adept al *umanismului postumanist*, definit de către Elizabeth Butterfield

45. De pe poziții marxiste, Alex. Cistelean tratează postumanismul în termeni de reflecție deconstructivistă franceză și tehnologism de ultimă generație, atrăgând atenția asupra potențialului slab de activism social: „In măsura în care există ceva relevant în teoria postumanistă, acest ceva se reduce la o notă de subsol la antiumanismul lui Althusser: singurul punct în care schema de proces fără subiect și de depășire a umanismului (marxist) rămâne totuși ancorată încă într-o teorie a istoriei și a societății – ceea ce postumanismul nu mai reușește să combine, fiind mai degrabă o teorie anistorică a istoriei tocmai pentru că nu mai e o teorie a societății: din societate, din structura ei de clasă, contradicțiile ei profunde și mecanismul său specific de mediere și reproducere nu mai rămâne aici decât o categorie opacă și oricum vetustă – «umanul», Alex. Cistelean, „Idealismul mecanicist”, în *Postumanismul*, 207.

46. „Even in Wolfe’s Posthumanist Posthumanism quadrant, where one would expect to find the purest forms of posthumanism, we still find theorists concerned with questions of language, agency, and ethics – questions that intersect with (if not are wholly dependent upon) the human.”, Scot Barnett, „Perspectives on Cultural and Posthumanist Rhetorics”, 394.

47. Radu Vancu, „Postumanul”, 75.

48. Radu Vancu, *Elegie pentru uman: o critică a modernității poetice de la Pound la Cărtărescu* (București: Humanitas, 2016).

49. Un *distinguo* merită precizat aici: postmodernismul reverberează, într-adevăr, figura umanului în text, însă doar sub forma „ființei de hârtie”, a avatarului său ficționalizat; radicalizarea umanului în poezie și în proză, cu tot ce înseamnă dimensiunile sociale, politice, corporale etc. se petrece doar odată cu douămiismul. Vezi Adriana Stan, „Autenticitate și ideologii în literatura douămiistă”, în *Transilvania*, nr. 8 (2020): 1-6.

drept o paradigmă care „ar trebui să țină cont de greșelile comise de umanismele precedente, fără a abandona cu totul centralitatea omului în discurs”⁵⁰ (t.m.). Concluzia Laurei Pavel mi se pare relevantă pentru modul în care umanismul postumanist este matricea ideologico-metodologică a practicilor critice și istoriografice care țin cont de turnura postumană:

„Cotitura (nu neapărat o schimbare de paradigmă) postumanistă poate face loc, în era diverselor turnuri de tip *post*, unei metode «filo-umane» și filo-umaniste – nu critica lui *anti și post*, ci asupra lui *anti*, asupra lui *post*. Teoria (post)critică restauratoare, amelioratoare și restitativă, care vrea nu atât să deconstruiască sau să divulge ceva, cât să repare și să reinstituie”⁵¹

De partea cealaltă a internalizării disciplinare, Andrada Strugaru în „Reprezentări ale animalelor și dislocarea antropocentrismului în poezia română postdouămiistă” tratează teme importante ale disciplinei *animal studies* în poezia recentă, arătând cum reprezentările animalelor capătă o valoare estetică și ideologică strânse sub cupola postumanismelor. Așa cum scrie autoarea, poezii surmontează „clișeele comportamentale și lingvistice”, dar și tensionează „responsabilitatea adesea evitată a omenilor față de ecosisteme”⁵². Doar că demersul analitic rămâne în zona unor categorii redevabile umanismului: reprezentarea, limbajul, cerebralul și raționalizarea emoțiilor etc. Asta nu înseamnă că astfel de texte nu contribuie la dialogul internațional despre rolul omului și al umanoarelor în era antropocenului. Ele sunt o etapă intermediară către elaborări serioase a metodelor importate din spațiul academic vestic, dar și a unor coagulări critice de surmontare și reinventare a protocoalelor epistemologice.

În articolul acesta am explorat utilizarea postumanismelor în critica și istoriografia literară românească de după 2000, concentrându-mă pe analiza imaginarului critic și pe interpretarea diferitelor practici critice legate de postumanism. Am abordat narativitatea imaginarului critic prin prisma teoriilor lui Hayden White, Andrei Terian și Cary Wolfe, investigând modul în care postumanismul este articulat în dezbaterile recente, ca operator istoric, ideologic și metodologic. Având ca obiect dezbaterile adunate în antologia *postumanismul*, dar și capitole din istorii literare (Mihai Iovănel), articole științifice (Bogdan Vișan, Andrada Strugaru) sau volume de autor (Radu Vancu), am putut descoperi că, în mod majoritar, matricea metaistorică a acestora se coagulează în jurul argumentărilor de tip contextualist, urmărindu-se un proces istoric (literar și metaliterar) prin implicația *liberalismului* (concurat de *radicalism* și de *conservatorism*) ca ideologie directorare, perspectivată, adeseori, de empatie față de importul teoretic. În fine, aplicând cadranul lui Cary Wolfe, am văzut cum postumanismul umanist și umanismul postumanist vertebreză aproape toate luările de poziție, nefiind vorba încă de studii care să se revendice în mod radical de la epistemologiile și protocoalele postuman(ist)e, așa cum sunt ele actualizate în spațiul academic și activist din Occident.

Bibliography

- Baghiu, Ștefan, Ovio Olaru, and Andrei Terian, eds. *Beyond the Iron Curtain: Revisiting the Literary System of Communist Romania*. Berlin: Peter Lang, 2021.
- Bâlici, Mihnea. "Postumanismul românesc" [Romanian Posthumanism]. *Vatra*, no. 5 (2019): 31-33.
- Barnett, Scot. "Perspectives on Cultural and Posthumanist Rhetorics." *Rhetoric Review* 38, no. 4 (2019): 375-401.
- Bocai, Iulian. *Eseuri [Essays]*. București: Tracus Arte, 2023.
- Braidotti, Rosi. *Postumanul [The Posthuman]*. Translated by Ovidiu Anemțoaicea. Bucharest: Hecate, 2016.
- Butterfield, Elizabeth, *Sartre and Posthumanist Humanism*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2012.
- Cărtărescu, Mircea. *Postmodernismul românesc [Romanian Postmodernism]*. Bucharest: Humanitas, 2010.
- Cernat, Paul. "Postmodernismul radical" [Radical Postmodernism]. In *Postumanismul*, edited by Alex Ciorogar, 189-192. Bucharest: Tracus Arte, 2019.
- Ciorogar, Alex, ed. *Postumanismul [Posthumanism]*. Bucharest: Tracus Arte, 2019.
- Cistelean, Alex. "Idealismul mecanicist" [Mechanistic idealism]. In *Postumanismul*, edited by Alex Ciorogar, 205-208. Bucharest: Tracus Arte, 2019.

50. Elizabeth Butterfield, *Sartre and Posthumanist Humanism* (Frankfurt am Main: Peter Lang, 2012), 11.

51. Laura Pavel, „Critica lui „post” – cum am devenit „filo-umani”, în *Postumanismul*, 133.

52. Andrada Strugaru, „Reprezentări ale animalelor și dislocarea antropocentrismului în poezia română postdouămiistă”, *Transilvania*, nr. 5-6 (2023): 8.

- Clinci, Daniel. "Crossing Paths: The Case for an Eco-Critical Posthumanism." *Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory* 9, no. 2 (2023): 120-135.
- Codoban, Aurel. "Omul în postumanism" [The human in posthumanism]. In *Postumanismul*, edited by Alex Ciorogar, 97-101. Bucharest: Tracus Arte, 2019.
- Diamant, Cristina. "Ce sperăm că va fi postumanul?" [What do we hope the posthuman will be?]. In *Postumanismul*, edited by Alex Ciorogar, 49-53. Bucharest: Tracus Arte, 2019.
- Ferrando, Francesca. *Philosophical Posthumanism*. Preface by Rosi Braidotti. London: Bloomsbury Academic, 2019.
- Fotache, Oana, Magda Răduță, and Adrian Tudurachi. *Dus-întors. Rute ale teoriei literare în postmodernitate* [Routes of Literary Theory in Postmodernity]. Bucharest: Humanitas, 2016.
- Giraud, Eva. "The 'Posthumanity'. Cary Wolfe and Donna Haraway." In *The Routledge Handbook of Vegan Studies*, edited by Laura Wright, 50-61. London: Routledge, 2021.
- Iovănel, Mihai. *Istoria literaturii române contemporane: 1990-2020* [History of contemporary Romanian literature: 1990-2020]. Iași: Polirom, 2021.
- Jameson, Fredric. *The Ideologies of Theory*. London & New York: Verso, 2008.
- Lukács, Georg. "Ideology of Modernism." In *The Critical Tradition: Classic Texts and Contemporary Trends*, edited by David H. Richter, 1218-1232. New York: Bedford/St. Martin's, 2007.
- Lupașcu, Emanuel. "Metamodernismul în teorie și în practică. Pentru o conceptualizare a modernității singulare în câmpul literar românesc" [Metamodernism in Theory and Praxis: Towards a Conceptualization of Singular Modernity in the Romanian Literary Field]. *Transilvania*, no. 5-6 (2023): 24-34.
- Lupașcu, Emanuel. "Postumanismul și poezia română contemporană" [Posthumanism And Contemporary Romanian Poetry]. *Transilvania*, no. 6-7 (2022): 44-57.
- Lupașcu, Emanuel. "Postumanul ca *world literature*. Cazul SF-ului românesc interbelic" [The Posthuman as World Literature: The Case of Interwar Romanian Science Fiction]. *Transilvania*, no. 11-12 (2022): 35-44.
- Malomfălean, Laurențiu. "Post-ism". In *Postumanismul*, edited by Alex Ciorogar, 86-88.
- Mihalache, Vasile. "Împotriva suprematismului estetic. O perspectivă postumanistă" [Against aesthetic suprematism. A posthumanist perspective]. In *Post/h/um. Jurnal de studii (post)umaniste*; <https://posthum.ro/blog/vasile-mihalache-impotriva-suprematismului-estetic/>.
- Moraru, Christian. "Literary Historiography as Event: Mihai Iovănel's History of Contemporary Romanian Literature: 1990-2020." *Transilvania*, no. 7-8 (2021): 1-13.
- Nealon, Jeffrey T. *Post-postmodernism, or, The cultural logic of just-in-time capitalism*. Stanford: Stanford University Press, 2012.
- Pavel, Laura. "Critica lui «post» – cum am devenit «filo-umani»" [Criticism of 'post' – how we became 'philo-human']. In *Postumanismul*, edited by Alex Ciorogar, 129-133. Bucharest: Tracus Arte, 2019.
- Peța, Cosmin. "Iluzia autonomiei esteticului" [The illusion of Aesthetic Autonomy]. *literomania*, January 15, 2022. <https://www.litero-mania.com/iluzia-autonomiei-esteticului/>.
- Petroșel, Daniela. "O post/stare a umanismului" [A post/estate of humanism]. In *Postumanismul*, edited by Alex Ciorogar, 54-59. Bucharest: Tracus Arte, 2019.
- Pop, Doru. "Înainte de postumanism, ar trebui să descoperim umanismul" [Before posthumanism, we should discover humanism]. In *Postumanismul*, edited by Alex Ciorogar, 60-66. Bucharest: Tracus Arte, 2019.
- Rockhill, Gabriel. "The CIA & the Frankfurt School's Anti-Communism." *Los Angeles Review of Books*, June 27, 2022. <https://thephilosophicalsalon.com/the-cia-the-frankfurt-schools-anti-communism/>.
- Stan, Adriana. "Arheologii ale prezentului în *Istoria literaturii române contemporane: 1990-2020*" [Archaeologies of the Present in *The History of Contemporary Romanian Literature: 1990-2020*]. *Transilvania*, no. 7-8 (2021): 61-66.
- Stan, Adriana. "Autenticitate și ideologii în literatura douămiistă" [Authenticity and Ideologies in the Literature of the 2000s]. *Transilvania*, no. 8 (2020): 1-6.
- Strugaru, Andrada. "Reprezentări ale animalelor și dislocarea antropocentrismului în poezia română postdouămiistă" [Representations of Animals and the Dislocation of Anthropocentrism in Romanian Poetry of the 2000s]. *Transilvania*, no. 5-6 (2023): 1-11.
- Terian, Andrei. "Representing Romanian Communism: Evolutionary Models and Metanarrative Scenarios." In *Beyond the Iron Curtain. Revisiting the Literary System of Communist Romania*, edited by Ștefan Baghiu, Ovio Olaru, and Andrei Terian, 23-42. Berlin: Peter Lang, 2021.

- Terian, Andrei. *Citica de export: teorii, contexte, ideologii* [Export Criticism: Theories, Contexts, Ideologies]. Bucharest: Editura Muzeului Literaturii Române, 2013.
- Terian, Andrei. *Teorii, metode și strategii de lectură în critica și istoriografia literară românească de la T. Maiorescu la E. Lovinescu: o abordare comparativă* [Theories, Methods, and Strategies of Reading in Romanian Literary Criticism and Historiography from T. Maiorescu to E. Lovinescu: a comparative approach]. Bucharest: Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2013.
- Vancu, Radu. "Postumanul. Mic manual de întrebuițare" [Posthuman. A short user manual]. In *Postumanismul*, edited by Alex Ciorogar, 67-75. Bucharest: Tracus Arte, 2019.
- Vancu, Radu. *Elegie pentru uman: o critică a modernității poetice de la Pound la Cărtărescu* [Elegy for the Human: a critique of poetic modernity from Pound to Cărtărescu]. Bucharest: Humanitas, 2016.
- Vișan, Bogdan. "Este postumanismul un metamodernism? Convergențe și divergențe în poezia română contemporană" [Is Posthumanism Metamodernism? Convergences and Divergences in Contemporary Romanian Poetry]. *Transilvania*, no. 5-6 (2023): 42-52.
- Wallace, Jeff. "Literature and Posthumanism." *Literature Compass*, no. 7-8 (2010): 692-701.
- White, Hayden. *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press, 1973.
- Wolfe, Cary. *What is Posthumanism?* London: University of Minnesota Press, 2010.
- Zelti, Yigru. "Postumanismul" [The posthumanists]. In *Postumanismul*, edited by Alex Ciorogar, 139-146. Bucharest: Tracus Arte, 2019.